

УДК 1: 930.1

АНАЛІТИЧНА ТА ПОСТМОДЕРНА ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Андрій Синиця

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: andriy-synytsya@yandex.ru*

Розкрито сутнісне значення аналітичної та постмодерної парадигм у вивченні філософії історії і здійснено їх компаративний аналіз на підставі розгляду понять “науковий стандарт”, “закон історії”, “суб’єкт історії”, “історичний наратив”. Зазначено, що окрім відмінних рис, пов’язаних із світоглядно-методологічними розбіжностями, ці парадигми мають і низку спільних ознак: ідейну близькість термінології, акцент на докладному аналізі мовних засобів вираження історичного, звернення уваги на особливу роль суб’єкта в дослідженні історії тощо. У зв’язку з цим висунуто гіпотезу про можливість синтезу аналітичних і постмодерних ідей у межах єдиної парадигми філософії історії.

Ключові слова: філософія історії, науковий стандарт, закон історії, суб’єкт історії, історичний наратив.

Філософію історії лаконічно можна визначити як інтерпретацію історичного процесу, тобто множину філософських поглядів, спрямованих на осмислення суті історії, її сенсу, історичних процесів і явищ. На відміну від історичної науки, предмет дослідження якої – просторово-часові локалізовані суспільні феномени і їх хронологічна трансформація, філософію історії цікавлять глобальні цілісні соціокультурні формації, глибинні тенденції та закономірності еволюції цих формацій тощо. Зазначимо, що будь-яка інтерпретація історичного процесу доволі суб’єктивна. Попри це, чимало науковців, вивчаючи історію, часто використовують спільну методологію і категоріальний апарат того чи іншого філософського напрямку, таким чином працюючи в межах єдиної теоретичної парадигми. Серед ключових парадигм сьогодення у вивченні філософії історії виокремимо аналітичну і постмодерну як найбільш теоретично сформовані і такі, що репрезентують суттєво відмінні та оригінальні підходи до аналізу філософії історії, сформовані в другій половині ХХ ст. У межах цих парадигм філософії історії актуальними є питання сенсу історії і його мовного вираження, континуальності історичного процесу і його закономірностей, ролі і місця в філософії історії її авторських інтерпретацій, впливу мови і тексту на характер історіософських рефлексій тощо.

Таку проблематику у своїх творах активно розвивають здебільшого закордонні автори, зокрема А. Данто, який в “Аналітичній філософії історії” [2] досліджує особливості історичного знання, можливості верифікації темпоральних висловлювань, ознаки історичного наративу; М. Фуко в “Археології знання” [8] здійснює критичний перегляд і аналіз таких понять, як “вплив”, “розвиток”, “історія”, “позитивність”, “історичне апріорі”, “архів”; М. Кукарцева в “Сучасній філософії історії США” [4] подає не лише загальну характеристику філософії історії, а й

докладно розглядає аналітичну філософію історії США, постструктуралізм і деконструктивізм у сучасній філософії історії США тощо. Утім, не розв'язаною залишається проблема формування цілісних аналітичної і постмодерної парадигм філософії історії, пошуку сукупності ідей, що вплинули на їх становлення, базових ідей їх еволюції, контрадикторних та асоціативних рис тощо. Тому **мета статті** – виявити спільні й відмінні ознаки цих парадигм, здійснивши компаративний аналіз поглядів представників аналітичної філософії та філософії постмодернізму на природу історії.

Ця проблема тісно пов'язана з такими науковими завданнями, як пошук адекватних моделей розуміння історичного знання та налагодження можливості діалогу між різними філософськими напрямками. Для реалізації цієї мети релевантним є здійснити компаративний аналіз крізь призму аналізу змісту таких понять: науковий стандарт, закони історії, суб'єкт історії, історичний наратив. Але спершу розглянемо ідеї, які вплинули на осмислення філософії історії в поглядах філософів-аналітиків та постмодерністів.

Представники аналітичної парадигми у вивченні філософії історії – А. Данто, Ф. Анкерсміт, М. Мандельбаум, М. Уайт. Щоб запропонувати свій підхід у вивченні історії, аналітики трансформували власний метод досліджень до нових потреб. На формування їхньої парадигми історії вплинули концепції представників так званої школи історії ідей (І. Берлін, М. Оукшот, А. Макінтайр), які в реконструкції історичного становлення і розвитку ідей поступово прийшли до сприйняття реальності крізь призму людської особи, культурного плюралізму, критики цінностей постмодернізму. Представники аналітичної філософії розвинули підхід школи історії ідей у вивченні історії через дослідження історичного наративу, тобто декларативного (розповідного) висловлювання про факти, що відбувалися в історії суспільства. Поняття наративу – одне з центральних і в межах постмодерного вивчення філософії історії.

Постмодерн – нова філософська і культурологічна парадигма, сформована приблизно в 70-ті роки ХХ ст. в працях Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Деріди, Ж. Бодріара, Ж. Делеза, Ф. Гватарі, М. Фуко та ін., у процесі переосмислення декадансних ідей Ф. Ніцше. Усі вони критикували філософію модерну, базовану на приматі логіки, розуму, яка намагалася побудувати універсальні всепояснювальні моделі соціальної взаємодії. Постмодерністи принципово наголошували на неможливості раціональних підходів до адекватного пояснення дійсності, на плюральності та хаотичності позицій, унікальності та алогічності процесів дійсності.

На формування інтелектуальних стратегій постмодерністів вплинуло і переосмислення деяких ключових понять аналітичної філософії, наприклад, поняття “мовна гра”. Адже, на думку представників філософії постмодерну, саме мова є джерелом репресивної влади, яка руйнує зі середини людську особистість: “Мовні ігри”, які стають оселею для осмислення всіх когнітивних і дискурсивних форм, не мають обов'язкового чи нормативного характеру, вони не підпорядковуються якимсь правилам чи нормам. Вони випадкові, як випадковим є і вибір людини, і її емоційні переживання, і її вітальні потреби” [6, с. 944–945]. Ж.-Ф. Ліотар, розрізняючи дескриптивні (описувальні) і прескриптивні (приписувальні) мовні ігри, вважав, що прескриптивні ігри зі сфери науки необхідно елімінувати [5].

Отже, постмодерністи критикували не так логіку, як її універсальність, досить часто послуговуючись когнітивною методикою, зокрема експлікацією термінів (мовних формацій), коректною аргументацією і структураціями тексту. Представники філософії постмодерну розглядали не поняття, категорії, факти, а дискурси, наративи, симулякри, їхні дослідження – не стільки наукова діяльність, скільки міфотворчість, вони трактували все крізь призму релятивізму і суб'єктивності авторських позицій. Щоб посилити релятивістські позиції у філософії, постмодерністи навіть намагалися деконструювати логічні основи аналітичної філософії, перетворивши її на постаналітичну. Крайнощі такого задуму були очевидні і спричинили кризу, яка разом із радикально налаштованим постмодернізмом вичерпала себе. Більш помірна взаємодія постмодерну й аналітичної філософії (у формах антиреалізму, “реалізму з людським обличчям”, індетермінізму; у філософії історії, яку розглянемо далі) на початку XXI ст. зарекомендувала себе як доволі перспективна. Дослідження цієї взаємодії в галузі філософії історії розпочнемо з аналізу поняття “науковий стандарт”.

Науковий стандарт

Аналітична і постмодерна парадигми у вивченні філософії історії базуються на певних стандартах науковості. Аналітична парадигма – на математичному стандарті, постмодерна – на гуманітарному. Специфіку кожного стандарту науковості визначає особлива комбінація релевантних категорій понятійного апарату, детермінованого орієнтацією на певну сферу знання, і адекватних епістемологічних методів.

Для математичного стандарту аналітичної філософії історії характерні:

- 1) логічна ясність і несуперечність;
- 2) дотримання правил виведення формальної логіки;
- 3) аксіоматизація висновків.

Цей стандарт, використовуючи техніку логічних досліджень історії, реалізується в пояснювальній парадигмі. Натомість гуманітарному стандарту науковості постмодерної філософії історії (у формах деконструкції і постструктуралізму) здебільшого притаманні:

- 1) використання техніки естетичних і лінгвопсихологічних досліджень історії;
- 2) реалізація не в пояснювальній, а в інтерпретаційній парадигмі.

Гуманітарний стандарт науковості базується на дослідницько-пізнавальному стилі психології, герменевтики, мистецтвознавства, семіотики тощо.

Перевага математичного стандарту, на нашу думку, – у спробі позбутися контраверсійності й досягти консенсусу, хоча це відбувається через надмірну формалізацію, яка неминує призводить до втрати змістового аспекту проблеми. Натомість гуманітарний стандарт науковості, заглиблюючись у змістову частину проблеми, генерує множину відповідей, які не можна верифікувати.

Поняття наукового стандарту пов'язане з розумінням суті законів історії.

Закони історії

Представники аналітичної філософії, зокрема Е. Нагель, К. Гемпель, висунули ідею, що аналітична філософія здатна відкрити абстрактні закони інваріантних властивостей світу, а філософії історії потрібно на основі знання цих законів інтерпретувати історію як послідовність подій, яку можна теоретично пояснити.

Історик від хронографа відрізняється застосуванням у процесі пояснення історії каузальних (причинних) закономірностей. Абстрактні закони універсуму, й

історії зокрема, аналітичні філософи намагалися доповнити різноманітними моделями, аналогіями процесів, описами і схемами.

Критики такого підходу, зокрема М. Оукшот, наголошували на неповторності історичних фактів, спроба охопити які у формі закону призведе до втрати розуміння історії, яка залишиться осторонь нас. Немає законів історії, але можливими є певні історичні тенденції. Будь-яке написання історії – завжди селекція (продуманий вибір) й адаптація (приспосовування до певних потреб) фактів.

Додамо, що представників аналітичної філософії насамперед цікавили абстрактно-мисленнєві закони історії, які є суб'єктивними і не містять онтологізації історії. Мислення й буття не тотожні. Джерело цих міркувань – у рефлексії Л. Вітгенштайна про те, що не існує неминучості того, що одне повинне відбутися, якщо відбудеться щось інше. Існує лише певна логічна необхідність.

Постмодерністи доводили неспроможність філософських уявлень про цілісність (тотальність) історії. Їхній постнекласичний підхід до філософії історії характеризують такі поняття: фрагментарність, асоціативність, інтуїтивізм, алегоризм, алогічність, нелінійність.

М. Фуко конститує світ як царство гетеротопії – відсутності єдиного спрямовального принципу, хаотичний рух полісемічних (багатозначних) какофонічних (багатоголосих) позицій. Сприйняття людства як історичної цілісності конституюють у постмодерних дискурсах крізь призму людської особистості, її внутрішній духовний світ. Таким чином історія постає як така своєрідна органічна цілісність, яку, зі свого боку, утворює множина великих і/чи малих історичних індивідів: цивілізацій, формацій, історичних культур, спільнот, осіб. На думку постмодерніста Ж. Деріди, слово "історія" містить мотив анігіляції різнорідного, яке і є суттю історичного. Тобто Ж. Деріда критикує розуміння історії як своєрідної універсалії, у дефініції якої неодмінно буде втрачено унікальність і неповторність окремих історичних подій, що призведе до неадекватності сприйняття самої історії.

Один з критиків постмодерну Ю. Габермас вважав, що постмодернізм веде до релятивності й анархізму, а делімітація кордонів між різними сферами культури еманує латентний (прихований) естетизм і політичну безвідповідальність. Інший критик – А. Гуліга вважав, що постмодерністи, фрагментаризуючи дійсність, не зрозуміли діалектичної природи часу, де сучасність постає знятим моментом єдності минулого і майбутнього.

На нашу думку, те, що постмодерністи відкидали закони історії й абсолютизували хаос, зумовлено не так їхньою онтологічною позицією, як бажанням загострити суспільну свідомість на питаннях деградації моралі й ескалації (збільшенні) нігілізму; отже, вони були не так апологетами (захисниками), як ретрансляторами (відтворювачами) цієї кризи.

Суб'єкт історії

Схожість підходів представників аналітичної філософії і постмодерністів щодо історії полягає зокрема й в окресленні ролі суб'єкта. Перші спробували пояснити об'єктивний соціальний світ за допомогою принципово суб'єктивних категорій. Другі – через поняття суб'єктивних дискурсів і деконструкції.

Представники аналітичної філософії, зокрема Е. Нагель, висловлювали погляд, що історик має право цілком свідомо використовувати аксіологічні судження, і це зовсім не означає, що їх не можна замінити дескриптивними термінами. Історію

розуміти як вияв людського духу у вигляді його вмотивованих інтенційних дій. Тому опис історичного минулого завжди відбувається номіналістично.

Критик такого підходу М. Кукарцева вважала, що “некоректно вивчати історію тільки через індивідуальні інтенції і свідомість людини, а необхідно ввести хоча б методологічний постулат комплементарності, згідно з яким історію пояснювали не тільки через людські вчинки (залежні змінні), а й через зовнішню ситуацію (незалежні змінні)” [4, с. 41]. Релевантність цієї опінії, на наш погляд, зумовлена небажанням суб’єктивізації історії, але, зі свого боку, представники аналітичної філософії, вказуючи на унікальність людського сприйняття фактів, зовсім не заперечували їхньої об’єктивності.

Постмодерністи, створивши нову версію самосвідомості людства, також запропонували зацентувати на суб’єктивізації внутрішнього світу людини. Для М. Фуко реальні історичні події були завжди подіями дискурсивними. Дискурс – це, насамперед, мовний аспект. Дія мови – соціальна, а через мовлення можна виявити глибинні структури свідомості суб’єктів історії і детермінувати їх інтенції. На відміну від М. Фуко, Ж. Деріда фокусує увагу на метафізиці, а не на дискурсі. В основі його концепції деконструкції – поняття “письма”, яке він протиставляє мові, вказуючи на вплив писемного знаку на характер мови, у формі граматичної і графічної агресії. Ж. Деріда, аналізуючи будову слів, інтерпретував наявність у слові букви, яку не читають, але пишуть, як агресію цієї букви. Наприклад, в англійській мові часто літеру “r” у словах пишуть, але не вимовляють. Аналогічно під час ретрансляції минулого крізь призму теперішнього людина (суб’єкт), безперечно, вкладає свої смисли у смисли минулих подій. Авторське (суб’єктивне) розуміння історії, постаючи як “чиста історія смислу”, реконструйована на основі деконструкції тексту, завжди протистоїть смислу поняття “історії”, що містить мотив “остаточного придушення розрізнення” [3].

Недоліком концепції Ж. Деріди вважаємо надмірну акцентуацію на деструктивних елементах тексту й недооцінку його креативу. Претензії ж М. Фуко на кореляції реальності потребують більш критичного аналізу. Тому доречним є міркування Ж.-П. Сартра, який вважав, що М. Фуко фактично відкидає історію, подаючи рух як послідовність нерухомих станів.

Отже, у сучасних аналітичних і постмодерних дослідженнях історії суб’єктом історії є радше не конкретна історична особа, а інтерпретатор історичної дійсності, зафіксованої з допомогою мовних засобів; проблема суб’єкта історії кореспондується з питаннями інтерсуб’єктивності, інтертекстовості, комунікації, взаєморозуміння, внутрішньої темпоральності суб’єктивних вражень тощо. Щодо структури історичного тексту, то спільним і для представників аналітичної філософії, і для постмодерністів є поняття “історичний наратив”.

Історичний наратив

Артур Данто в праці “Аналітична філософія історії” остаточно сформулював історичний наративізм як теорію індивідуального історичного тексту. Він довів тотожність історичного пояснення і структури історичних суджень [2, с. 143]. Слідом за Л. Вітгенштайном він поділяв історичні наративи на атомарні й молекулярні. А. Данто наголошував на послідовності історичних фактів, а не їх причинності. Цей американський аналітик створив новий тип методології філософії історії, який можна назвати наративним аналізом історії.

Основною відмінністю історичного нарративу як когнітивного елемента історичного дослідження від нарративу літературного для представників аналітичної філософії (У. Уолш, У. Гелі, Л. Мінк) є можливість його верифікації.

Ф. Анкерсміт навіть створив так звану нарративну логіку, яка використовує аналітичний метод у процесі аналізу “мови історії”. Під нарративом він розумів “лінгвістичну сутність, яка докорінно відрізняється від інших когерентних систем висловлювань, таких як поеми, романи, проповіді, математичні доведення і т. д.” [1, с. 38].

Наратив критикували за відкидання наукової гіпотези в історичній науці, заполітизованість, прірву між історичною реальністю і логічною необхідністю. М. Мандельбаум вважав головною проблемою нарративу подібність до доксографії.

Російський дослідник С. Ніконенко виокремив три основні недоліки нарративного аналізу історії (що його запропонував А. Данто): “По-перше, не зовсім зрозуміло, чому нарративна філософія історії Данто є аналітичною філософією історії. Методологію аналізу конкретних історичних подій, яку обіцяв Данто, подано неповно і схематично. По-друге, існує конфлікт між реалістичним прагненням уникнути спотворення ... історії й ідеалістичним припущенням залежності історії від інтерпретації історії... По-третє, не чітко окреслено природу історичного нарративу, а також відмінність нарративу від того, що структуралісти назвали “дискурсом” [7, с. 459–460]. Хоча, на нашу думку, третє зауваження С. Ніконенка дещо некоректне, оскільки саме поняття “дискурс” стало популярним у постмодернізмі дещо пізніше, уже після виходу у світ основної праці А. Данто – “Аналітична філософія історії”. Також зазначимо, що популярність поняття “дискурс” зумовлена зокрема відсутністю чіткого визначення цього концепту, що породило плюральність інтерпретацій та експлікацій. Дискурс можна визначити як сукупність знаків, значень і висловів, які надають пріоритет одним думкам і висловам перед іншими.

Постмодерністська версія філософії історії також визнавала за нарративом право на визначальність у їх концепціях, підкреслюючи, щоправда, унікальність нарративу. М. Фуко зазначав, що “нарратив – це подія, яка не повторюється; вона наділена ситуативною і часовою своєрідністю, якою не можна знехтувати” [8, с. 162]. Він, як і представники аналітичної філософії, допускав наявність певних семантичних, граматичних і логічних констант, за допомогою яких нейтралізують момент висловлювання і розпізнають загальну форму фрази. Деконструктивістська школа філософії історії орієнтується здебільшого на літературу і мистецтво, де літературний текст – це його прочитання і реакція на нього. На наш погляд, така інтерпретація нарративу позбавляє концепт історії науковості й веде до релятивізму, подолати який можна, застосовуючи неопрагматичні логічні методи аналізу і методології деконструктивізму (що наявне у філософії Р. Рорті).

Отже, компаративне дослідження аналітичної та постмодерної парадигм у вивченні філософії історії виявило їх специфічні ознаки. Зокрема, для аналітичної парадигми характерне використання математичного стандарту науковості, пошук історичних закономірностей, акцент на впливі мови історика на адекватність інтерпретацій історичного процесу, розуміння історичного нарративу як індивідуального історичного тексту, який можна верифікувати. Постмодерній парадигмі притаманне використання гуманітарного стандарту науковості, критика будь-яких історичних закономірностей, авторське (суб’єктивне) розуміння історії,

акцент на унікальності історичного нарративу. Водночас є й спільні властивості аналітичної і постмодерної парадигм дослідження філософії історії: ідейна близькість термінології, акцент на докладному аналізі мовних засобів вираження історичного, звернення уваги на особливу роль суб'єкта в дослідженні історії тощо. Ці спільні властивості, на нашу думку, уможливають співпрацю аналітичних філософів і постмодерністів у межах більш загальної парадигми філософії історії (парадигми мультифілософії як синтезу ключових здобутків найвпливовіших філософських напрямів минулого), поява якої в контексті сучасних тенденцій співпраці різних філософських напрямів – цілком реальна перспектива розвитку філософії історії. Важко сказати, коли це станеться, але на основі компаративного аналізу аналітичної і постмодерної парадигм дослідження філософії історії у статті доведено, що це можливо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анкерсмит Ф. Нарративная логика. М.: Идея-Пресс, 2003.
2. Данто А. Аналитическая философия истории. М.: Идея-Пресс, 2002.
3. Деррида Ж. Различание // В кн.: Деррида Ж. Письмо и различие. СПб.: Академический проект, 2000. С. 377–402.
4. Кукарцева М. Современная философия истории США. Иваново: Ивановский гос. ун-т, 1998.
5. Лиотар Ж.-Ф. Состояние Постмодерна. СПб.: Алетейя, 1998.
6. Неретина С., Огурцов А. Пути к универсалиям. СПб.: РХГА, 2006.
7. Никоненко С. Аналитическая философия: основные концепции. СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2007.
8. Фуко М. Археология знания. К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2003.

ANALYTICAL AND POSTMODERN PARADIGMS IN PHILOSOPHY OF HISTORY RESEARCH

Andriy Synytsya

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: andriy-synytsya@yandex.ru*

The essence meaning of analytical and postmodern paradigms in the study of philosophy of history is exposed. Comparative analysis of these paradigms on the basis of investigation of such concepts as “scientific standard”, “historical law”, “subject of history”, “historical narrative” is carried out. It has been noted that except for distinguishing features, related to disagreements of view-methodological plan, these paradigms have a row of common features: ideological similarity of terminology, accent on the detailed analysis of expression language means of historical aspect, paying attention to the special role of the subject in history research etc. A hypothesis about possibility of synthesis of analytical and postmodern ideas within the limits of the unique paradigm of philosophy of history is suggested in this connection.

Keywords: philosophy of history, scientific standard, historical law, subject of history, historical narrative.

**АНАЛИТИЧЕСКАЯ И ПОСТМОДЕРНАЯ ПАРАДИГМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ****Андрей Синица**

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: andriy-synytsya@yandex.ru*

Раскрыто сущностное значение аналитической и постмодерной парадигм в изучении философии истории и осуществлен их компаративный анализ на основании рассмотрения понятий “научного стандарта”, “закона истории”, “субъекта истории”, “исторического нарратива”. Отмечено, что кроме отличительных черт, связанных с разногласиями мировоззренческо-методологического плана, данные парадигмы имеют и ряд общих признаков: идейную близость терминологии, акцент на детальном анализе языковых средств выражения исторического, обращение внимания на особенную роль субъекта в исследовании истории и тому подобное. В связи с этим выдвинута гипотеза о возможности синтеза аналитических и постмодерных идей в пределах единственной парадигмы философии истории.

Ключевые слова: философия истории, научный стандарт, закон истории, субъект истории, исторический нарратив.

Стаття надійшла до редколегії 24.12.2008

Після доопрацювання 16.04.2009

Прийнята до друку 19.05.2009